

Hidvégi Máté

Élet és hit a túlpartról

Tisztelt jelenlévők!

Ne csodálkozzanak a megilletődöttség szavakba nehezen önthető érzésén, amely át fogja járni Önöket a Múcsarnok most megnyíló közös kiállításán, amelynek kurátorai az értő és tudó Szepesi Anna művészettörténész, segítőjével, Dekovics Dóra művészettörténésszel együtt, s ahol Demeter István atya (1914–1977) festményeit, grafikáit és Haris László fotóművész, akadémikus (sz. 1943) fényképeit – egy elhunyt és egy élő művész alkotásait – láthatják. „Életet és hitet üzen egy halott” – nekem ez a mondat jutott eszembe, amikor múlt héten Haris Lászlóval itt jártunk megnézni a készülő kiállítást. Ma este Adyt amúgy is idéztem volna, és nem csak azért, mert száz éve halt meg az út túloldalán lévő egyik épületben,¹ hanem azért is, mert Demeter atya kedvenc költője volt. Lám, rövid idő alatt másodszor mondom ki az „atya” szót. Bizonyára azért, mert Demeter Istvánról nekem egyetlen személyes emlékem van: Farkasréten találkoztam vele, amikor a temetés előtt beszentelte Kondor Béla holttestét, és a szomszédos ravatalozóból áthallatszó hegedűszótól kísérve, máig sem felejthető egyszerűséggel elimádkozta a katolikus temetési liturgiát.

A Jászapáti környéki tanyán született Demeter István árva gyerekként nőtt fel, szüleit néhány éves korában elveszítette. Szeretett tanulni, mindent elolvasott, ami a kezébe került. Már gyerekként érezte a papi szolgálatra való meghívást, gimnazistaként a kisszemináriumnak nevezett egri ciszterci iskolába járt.² 1938-ban szentelték pappá. Tábori lelkészként 1942–43 között Galíciában, Proszkurov környékén a holokauszt egyik korai tanúja volt. Feljegyezte az SS Einsatzgruppen tömegkivégzéseit is. Barna Gábor e-mailben elküldte nekem Pista bácsi – ő így nevezi Demeter Istvánt – háborús naplójának részletét. Ebből idézek: „S miket hallok a zsidókivégzésekről! Meztelenre vetköztetve puffogatják őket halomra, az áldozatok saját kezükkel ássák meg előbb

1 Dr. Jakab-féle Liget Szanatórium; címe: VI. ker. Nagy János (ma Benczúr) utca 47. II. em. 30. Ld. B. B. S. (szignó): A szoba, ahol Ady Endre meghalt. *Magyar Nemzet* 1977. december 21., 10. o.

2 Barna Gábor: Demeter István, 1914-1977. Előszó. In: *Elnevezték prófétának... Demeter István válogatott művei*. Szerk. Szepesi Anna. Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény, Sárospatak, Szent Gellért Egyházi Kiadó, Szeged, 1994, 5-8. o.

sírgödrüket. ...Édelegve beszél valaki egy fehértestű és vörös hajú zsidó szépségről, akit látott lebukni gyermekével. A gyermekét előbb elvették tőle, külön végezték ki, aztán a holttestet karjába fogta, úgy halt meg. Égbekiáltó, s mi nem kiálthatunk semerre. ... S rendesen egy német végez ki tömegeket. Az elbukottak közt, mint a széna közt, jár végig, s lő...”

Demeter Galíciából Mezőkeresztesre, a Gyömöreay házaspárnak küldött levelekben is beszámolt a kelet-európai zsidók megsemmisítéséről. Barna Gábor úgy tudja, hogy a házaspár a levelek tartalmát eljuttatta a Budapesten működő nagykövetségeknek.

Demeter atya 1944-ben részt vett a zsidómentésben. Amikor 1945 után az egyházzal együtt ő is politikai üldözötté vált, embermentő múltjának tőle függetlenül történt nyilvánosságra kerülése biztosított számára védettséget. Papi működésének

helyszínein (Keresztespüspöki, Kisvárdá, Jászárokszállás, Kunszentmárton, Tiszafüred, Újszentmargita, Sajószentpéter) az egyszerű hívekre is nagy hatást gyakorolt. Prédikációit nem a szószékről mondta, hanem kiment hívei közé az áldoztató rácshoz, vagy még közelebb, az első padsorba állt és onnét prédikált.

Ilyenkor a hívek az utolsó sorokból is előre jöttek.³ Civil öltözete szegényes volt és mindig tiszta. Nyakkendőt soha nem hordott, a nadrágszíjat sem állta, nadrágtartót viselt (pántjait beszéd közben húzgálta). Már kispapként foglalkozott írással.

Misztikus gondolatait, elmélkedéseit az 1940-es években két kötetbe rendezte.

Később önéletrrással és költészettel foglalkozott. Önálló filozófiai életművet is kitevő mennyiségű maximát írt. Kockás füzetekben vezetett naplóit mozaiknaplónak nevezte. Értékes könyvtárat gyűjtött. Önművelése során a keleti filozófiák

ismeretében is magas fokra jutott. A pszichológia és orvostudomány mellett értett a herbológiához, az asztrológiához, a grafológiához és a frenológiai

személyiségelemzéshez. Mély önismeretre és ebből a belső forrásból hitelesen merítő nagy bölcsességre tett szert. 1961-től kezdve rendszeresen festett: húszezernél is több grafikát, festményt készített. Vannak köztük irodalmi ihletettséggű illusztrációk és más, alkalmi művek, ám legtöbbjük – és ezek a legértékesebbek – az évtizedes önismereti folyamat és tanulás eredményei, a belső utak képei. Némelyik grafikájának feltűnő anyagi mulandósága, szinte már efemer volta külön is megrázza a szemlélőt. Haris László mondta, hogy Demeter István vörösborral és kávézaccal is festett; a fény és az oxigén idővel láthatatlanná teszi e műveket. Alvásra kevés időt hagyott, hajnalban

3 Barna Gábor személyes közlése.

breviáriumozott a lakásban sétálva, vagy az udvarban, vagy a paplakkal szomszédos temetőben. Keveset evett, de azt a keveset mindig ugyanakkor. Ebéd előtt pontosan negyven csepp tokaji aszút ivott. Mindenkin segített. A sajószentpéteri református műemléktemplom elkorhadt mennyezeti kazettáit helyreállította és újrafestette. Rendszeresen látogatta és támogatta a szegényeket, és egy különös valakit, akihez Barna Gábort is elvitte: a szendrőládi remetét. Kiterjedt levelezést folytatott. Kondor Bélától például egy egész dossziényi levél maradt a hagyatékában. Kondor mondta neki: „Te művész vagy, én pedig mesterember.”⁴ Sajószentpéteri temploma és háza művészek és útkereső fiatalok zárandokhelyévé vált. Belső tanítványi köréhez tartozott Kondor Béla, Feledy Gyula, Csohány Kálmán és Haris László; de vendégeskedett nála Váli Dezső, Kopcsik Károly, Máté Pál, Reich Károly, E(csédi) Szabó István, Kass János, Barczy Pál, Lenkey Zoltán és Veres Gyula is.⁵ Végrendelete végrehajtójának Barna Gábort, akkori debreceni egyetemi hallgatót, a szegedi egyetem későbbi néprajz professzorát nevezte meg.

Demeter atya vízkeresztkor halt meg 1977-ben a sajószentpéteri plébánián. Gábor mondja: könyvekkel és képekkel volt tele a lakás, a polcokon, asztalokon halomban álltak iratok, festmények, grafikák, könyvek. Leltár készült. Barna Gábor és az akkor odahelyezett atya bedobozolták a műveket, tárgyakat, köztük népművészeti ritkaságokat, és a dobozokat kivitték egy száraz garázsba, amíg helyük nem lesz máshol. A hagyaték nem kellett az egri egyházmegyének. A miskolci Herman Ottó Múzeum (Szabadfalvi József igazgató) megvette volna, de a beszerzést a helyi pártbizottság megghiúsította. A hagyatékot tartalmazó dobozokat az új plébános a disznóólba rakatta. Tartalmuk, különösen a festmények és grafikák nagy része elpusztult. A Kondor-levelezés eltűnt. Balpataki Béla sajóládi plébános segítségével, aki egyben a helyi termelőszövetkezet jogásza is volt, a Demeter-hagyaték maradéka a sajóládi volt pálos kolostor oratóriumába jutott. Akkoriban szervezte Kuklay Antal körömi plébános a sárospataki római katolikus múzeumot. Barna Gábor mellett neki és Czeglédy Ilona régésznek köszönhető, hogy a Demeter-hagyaték a sárospataki múzeumba került, és ez a megmaradt rész biztonságban van. A kiállításunkon

4 Ld. P. Szabó Ernő: Minden végtelen és vég nélkül elég. *Magyar Nemzet* 2013. augusztus 17. 14. o.

5 <https://artportal.hu/lexikon-muvesz/demeter-istvan-3635/> (Goda Gertrúd szócikke); P. Szabó Ernő, *ibid*; <http://deske.hu/iras/html-2014/film-2014-09.htm> (Váli Dezső visszaemlékezése); Szepesi Anna: Kondor Béla sajószentpéteri stációképe. *Művészettörténeti Értesítő* 37 (1–2), 82–85, 1988.

bemutatott anyagot elsősorban ebből a gyűjteményből és magánemberek, főként Haris László tulajdonában lévő Demeter-képekből állította össze Szepesi Anna és Dekovics Dóra.

A művészi kifejezés titokzatos, a tudattalanból táplálkozó folyamat.⁶ E mondatot Kosztolányi írta a Ferenczi Sándort (1873–1933) búcsúztató nekrológjában. A Miskolcon született Ferenczi⁷ a Freud alapította Nemzetközi Pszichoanalitikai Társaság első világháború utáni elnöke és a tudományterület első magyarországi egyetemi tanára volt. Abból az előadásából idézek egy mondatot, amit 1928-ban egyetemi közönségnek tartott Madridban a pszichoanalitikusok kiképzéséről:⁸ „Az analitikus... felszínre segíti a múlt idők elfelejtett részét, mely... a tenger mélyén, a lélek medrében pihen”.⁹ Pontosan ezt a pszichoanalitikus „tenger mélye” szimbólumot használta Haris László 1970-es egyéni kiállításánál¹⁰ Bodri Ferenc, a kifogástalan ízlésű és műveltségű művészeti író.¹¹ Haris makrofotói pszichikus, „mélytengeri” erővel hatnak – írta.¹² Haris László, a kísérletező – és ezért mindig avantgárd – fotográfia kiemelkedő mestere¹³ az 1960-as évek végén csatlakozott a Csáji Attila vezette magyar neoavantgárd mozgalomhoz (Szürenon),¹⁴ amely nemzetközi mércével mérve is jelentős volt, olyan kiemelkedő teoretikusokkal

6 Kosztolányi Dezső: Ferenczi Sándor. *Nyugat* 1933/12 (június 16), 663–665. o.

7 Kapusi Krisztián: A gyermek Ferenczi Sándor és családjának miskolci története. *Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Évkönyv* 10, 67–86, 2000.

8 Über den Lehrgang Psychoanalytikers. Vortrag in Madrid (1928). (A szerző életében nem jelent meg.) Ld. Sándor Ferenczi: *Further contributions to the theory and technique of psycho-analysis*. Compiled by John Rickman. Karnac, London, New York, 1994 (2002), p. 466. Magyarul ld. Ferenczi Sándor: *A pszichoanalízis rövid ismertetése*. (Pantheon Kiadás, 1937), Animula Egyesület, Neumann Kht., Budapest, 2005. (A kiadványban, az idézett madridi előadásnál az 1930-as évszám szerepel, ami valószínűleg tévedés.)

9 A fordító neve nincs feltüntetve.

10 *Haris László fotókiállítása*, Hotel Műszaki, Budapest, 1970. május 18-tól május 31-ig. Kiállítási katalógus (4 p.). Szöveg: Csáji Attila. Megnyitotta: Sík Csaba.

11 Ld. Wehner Tibor: Dorogtól Dorogig. Dr. Bodri Ferenc 1931-2010. *Art Limes* 2013 (5), 59–60.

12 Bodri Ferenc: Haris László fotókiállítása. *Fotóművészet* 1970 (3), 44.

13 P. Szabó Ernő: *Haris László*. Hungart, h. n. Budapest, 2013.

14 Ld. Mezei Ottó: A Szürenon és kisugárzása. *Ars Hungarica* 19 (1), 65–83, 1991.

mege erősítve, mint Frank János, Mezei Ottó és Sík Csaba. Haris felismerte, hogy ha festmények megfelelően kiválasztott mikrorészletét (gondoljanak például egy 1 négyzetcentiméteres részletre) makrodimenzóssá nagyítja (amihez magas szintű technikai tudás is kell), önálló mű jön létre, amely egyszerre hordozza a festmény alkotójának pszichéjét és a természeti erők, a fizika törvényeinek következményeit.¹⁵ Szemadám György a tradicionális kínai festészet munkamódszerével, a művész maga a gesztusfestészettel rokonítja alkotó módszerét.¹⁶ Mezei Ottó szerint Haris „újjáértelmezi” a festményt.¹⁷

Haris László már az 1960-as években fotózni kezdte Demeter István festményeit. Az ezekről készített makrofotóit már az említett 1970-es egyéni kiállításán is bemutatta. A kiállításon, ami ma ma este itt, a Műcsarnokban megnyílik, e régi makrofotók új nyomatait is láthatjuk, külön tárlóban az eredeti Demeter festménnyel, bár – hozzáteszem – némelyik nagyításához Haris László sem tudja már hozzárendelni a kiindulási Demeter képet. Az üvegtárlóban, Demeter István filozófiáját illusztrálendő, egy papíron láthatunk néhány kézírásos maximát is tőle. A papírlap alján pedig sorokat abból a verséből, ami Haris Lászlónak az ő festményeiről készült makrofotóiról szól. A „Tulajdonság – energia – mezők” verssor kiállításunk címe lett. Malcolm Gladwell ír¹⁸ a gondolkodás nélküli gondolat erejéről, a *thin-slicing*ről, a dolgok lényegének első látásra történő megérzéséről, az angol *gistről*, a dolgok leglényegének, a belső magnak hirtelen, minden magyarázat, ok vagy gondolkodás nélküli felismeréséről. Megnyitó szövegemet azzal kezdtem, hogy pár napja Haris Lacival itt jártunk, és nekem Adynak az „Életet és hitet üzen egy halott” sora jutott eszembe *A Tűz márciusából*. Demeter atya említett kéziratában, „A Haris-fotók verséből”, amit az üvegtárlóban megnézhetnek, kétszer is szerepel a tér és az idő nemléte: „térídtetlen időterek”-et említ és ezt is írja: „nincs időm és terem”. Annak mondom, aki nem hisz a túlvilágban: a zsidó és a katolikus tanítás szerint az elhunytak, akik már túlléptek téren és időn, az élők közbenjárói a Mindenható színe

15 Ld. Szilágyi Sándor: *Neoavantgárd tendenciák a magyar fotóművészetben 1965–1984*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2007, 35. o.

16 uo. 35. o.

17 Dokumentumok a Szürenon és kisugárzása című tanulmányhoz.

Összeállította: Mezei Ottó. *Ars Hungarica* 19 (1), 111–137, 1991.

18 Malcolm Gladwell: *Blink. The power of thinking without thinking*. Back Bay Books; Little, Brown and Company, New York, Boston, 2005, 45–46. o. A *thin-slicing* elmélettel és e könyvvel fiam, dr. Hidvégi Áron ismerttetett meg.

előtt. Talán ezért jutott eszembe Demeter atya képeiről és Haris róluk készített mélytengeri erejű nagyításairól az a furcsa sor a halottról, aki életet üzen.